

La Renaixença, motor de la modernitat a Lleida

Quintí Casals Bergés
(Universitat de Lleida)

Introducció

Des que acabà la Guerra de Successió (1714) fins a la mort de Ferran VII (1833), el règim polític imperant a Espanya fou absolutista. En aquell sistema polític no hi havia llibertat ni representació parlamentària triada pel poble, ja que el poder estava de forma absoluta en mans del rei.

A més, la dinastia borbònica castigà la desobediència catalana en la citada guerra amb un Decret de Nova Planta, que pretenia l'homogeneïtzació política i cultural de tots els territoris espanyols. A nivell polític s'adoptaren les institucions castellanes i es derogaren les constitucions i furs catalans. El resultat fou un poder tremendament centralista, del qual encara s'arrossegueu les conseqüències.

A nivell cultural, s'adoptà el tancament de les 7 Universitats catalanes per bastir-ne només una a la fidel ciutat de Cervera. En el decret d'erecció de la universitat cerverina, Felip V justificava el tancament per «las turbaciones pasadas del principado de Cataluña obligaron mi providencia á mandar se cerrasen todas sus universidades, por haber los que concurrían en ellas fomentado muchas inquietudes». Aquesta mesura tan radical, cal tenir-ho en compte, no es va fer a l'Aragó ni a València, que conservaren totes les seves universitats. Per continuar la línia d'alineament cultural, es prohibí ensenyar retòrica i gramàtica als professors de la ciutat de Barcelona, i es recolliren i destruïren els exemplars dels *Anals de Catalunya*, de Feliu de la Penya (1709); així com altres dels escrits publicats durant la guerra.

A més, des de la Cort, s'incità a parlar només en castellà al Principat. Primer de forma discreta amb una instrucció secreta als corregidors perquè l'afavorissin als centres d'ensenyament i l'Audiència. I

més endavant, ja de forma oficial, s'aprovà la *Real Cédula de Aranjuez*, de 23 de juny de 1768, en què Carles III deia que: «Mando que la enseñanza de primeras letras, latinidad y retórica se haga en lengua castellana generalmente donde quiera que no se practique, cuidando de su cumplimiento las Audiencias». Per tant, des del poder central s'anà cimentant, durant el segle XVIII i primer terç del XIX, l'homogeneïtzació lingüística d'Espanya, i el desarmament cultural de Catalunya.

Posteriorment, amb la Revolució Liberal (1833-1843) s'assumí la Monarquia Constitucional Parlamentària com a sistema de Govern per al país. Tot i que amb el nou sistema polític s'amplià la llibertat i les possibilitats de publicació i desenvolupament cultural del país, el model territorial de l'Estat continuà sent centralista, per la qual cosa es procedí a estendre una educació i una cultura bàsicament espanyola. D'aquesta manera, durant el regnat d'Isabel II (1833-1868) s'elaboraren les primeres lleis educatives (1836, 1845 i 1857) que pretenien l'educació universal masculina en castellà. Però amb més educació i major llibertat, la societat liberal adquirí major opinió, consolidada amb l'aparició dels primers diaris. Molt aviat, aquells grups liberals marginats en l'antic règim es feren amb el poder i començaren a manifestar la seva preocupació per la cultura.

Aquest procés de modernització estatal encetat pels liberals no més pretenia el desenvolupament de l'Estat a través de la unificació política i cultural d'Espanya, ja que creien consolidat el model centralista, administrativament parlant, després de 100 anys de pràctica absolutista. En aquest context, els liberals veien la llengua, la cultura i l'entramat institucional català anterior al 1714 com una aspiració tronada, una carrinclonada defensada per algun nostàlgic de l'Antic Règim català, que havia estat superada per la tasca opressora / unificadora dels Borbó del set-cents. Ells pensaven, equivocadament, que el projecte liberal era nacional espanyol i Catalunya a mitjan segle XIX formava part, com una regió més, de la realitat cultural espanyola. Ara, en ple segle XXI, sabem que això només era Decadència per l'acció de les forces polítiques i militars espanyoles, que foren capaces de matar la forma, però no el fons, o millor dir, l'esperit del poble català, que mantingué la parla i la identitat a les classes populars.

La Renaixença: teories tradicionals

Tradicionalment, la historiografia literària catalana fa temps que va arribar a un primer consens cronològic en què s'afirmava que la Renaixença, entesa com la recuperació de la llengua i cultura catalana, començava en 1833 amb la publicació de l'*Oda a la Pàtria* de Bonaventura Carles Aribau, i finalitzava en 1877, any en el qual Àngel Guimerà era nomenat mestre en Gai Saber i es premiava *L'Atlàntida* de Jacint Verdaguer als Jocs Florals de Barcelona. Els crítics literaris també van considerar que aquesta darrera coincidència, àdhuc, fou el punt culminant d'aquesta primera etapa de la regeneració literària i cultural de Catalunya.¹

Gairebé al bell mig, l'any 1859 apareix com una data clau. Aquell any es van reprendre els Jocs Florals a Barcelona davant la insistència d'alguns literats compromesos amb la cultura del país, que treballaven en aquesta línia des de la dècada de 1840. Entre els promotors destacaren les iniciatives de Joaquim Rubió i Ors (Lo Gaiter del Llobregat) i Antoni de Bofarull, el primer amb les seves poesies (1841) i el segon amb els seus articles (1854), al *Diario de Barcelona*; i Víctor

1. Només per citar algunes de les obres més significatives que han abordat aquesta qüestió des de diversos camps i amb uns enfocaments cada cop més diversificats vegeu a Josep MIRACLE. *La Restauració dels Jocs Florals*. Barcelona: Aymà, 1960; Ferran SOLDEVILA. *Història de Catalunya*. Barcelona: Editorial Alpha, 1963; Joaquim MOLAS. *Història de Catalunya*, Vol. V. Barcelona: Ed. Salvat, 1979, p. 177-191; Joaquim MOLAS, Manuel JORBA, Antònia TAYADELLA. *La Renaixença: fonts per al seu estudi, 1815-1877*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1984; Jordi RUBIÓ i BALAGUER. *Història de la literatura catalana*. V. III. Barcelona: PAM, 1986; Joan Manuel PRADO i d'altres. *Història de la Literatura Catalana*. Barcelona: Edicions 62, 1989, vol I; Jordi CASASSAS. *Entre Escil·la i Caribdis. El catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*. Barcelona: La Magrana, 1990; Josep TERMES. *Història del catalanisme fins al 1923*. Barcelona: Pòrtic, 2000; Pere ANGUERA. *Els precedents del catalanisme. Catalanitat i anticentralisme: 1808-1868*. Barcelona: Empúries, 2000; Borja de RIQUER. *Escolta, Espanya. La cuestión catalana en la época liberal*. Madrid: Marcial Pons, 2001; Francisco M^a TUBINO. *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*. Pamplona: Urgoiti, 2003 (primera edició 1880); Manuel JORBA. «Vintè aniversari del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença. 1984-2004». *Anuari Verdaguer*, núm. 13, 2005, p. 211-217; Josep M. DOMINGO. «Sobre els estudis i edicions recents de literatura catalana del segle XIX. Notes per a una sinopsi». *Anuari Verdaguer*, núm. 13, 2005, p. 249-276; i Enric CASSANY (Direcció). *Panorama crític de la literatura catalana. IV. Segle XIX*. Barcelona: Vicens Vives, 2009.

Balaguer, amb els seus escrits a la *Violeta de Oro* el 1851. El primer consistori literari aconseguí l'aprovació i el suport de l'Ajuntament de Barcelona (març de 1859) i establí les primeres bases del certamen amb el lema: *Patria, Fides, Amor*.²

També, aquesta historiografia literària tradicional ha considerat que en aquesta primera etapa (1859-1879) els Jocs Florals, per tant la poesia, foren el centre i motor de desenvolupament de la Renaixença literària, obrint-se, en les dècades posteriors, a nous camps expressius com la narrativa, el teatre o els estudis literaris mitjançant els premis extraordinaris oferts per entitats diverses.

Altrament a Lleida, Josep Borrell situà la Renaixença «entre aquestes dues dates: 1859, en què apareix *El Alba Leridana*, la primera revista que tradueix uns interessos contemporanis i on s'expressen els primers lletraferits lleidatans, tocats per un romanticisme conservador, o millor, per un estereotip de romanticisme; i 1908, data de la publicació d'*Hores Lluminoses* de Magí Morera i Galícia, poemes que entronquen ja amb la poètica maragalliana».³

I també, tradicionalment, s'ha personificat l'origen de la Renaixença a Lleida en la pell dels seus escriptors més coneguts del segle XIX: Lluís Roca i Florejachs i Josep Pleyan de Porta. Així, Romà Sol i Carme Torres, en el seu treball *Lleida i el fet nacional català (1878-1911)*, publicat a Lleida en 1978, afirmaven que «Després vindrà l'època de Josep Pleyan de Porta i de Lluís Roca i Florejacs. Ells —un historiador i un poeta— incorporaran Lleida al moviment de la Renaixença».⁴

2. Vegeu la introducció de Josep Maria de Sagarra a *Antologia dels Jocs Florals. Síntesi històrica*. Barcelona: Selecta, 1954; i Andreu FREIXES. «La gènesi dels Jocs Florals». A: *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i Romanticisme*. Barcelona: Museu d'Història, 2011, p. 13-38.

3. Josep BORRELL. «Escriptors contemporanis de Ponent (1859-1980)». *La Banqueta*, núm. 4, Lleida, 1984, p. 13. També Felip SOLÉ i OLIVÉ. «La Renaixença lleidatana». *Vida Lleidatana*, núm. 77-78, 1 de setembre de 1929, p. 341-346; Ramon XURIGUERA. *L'aportació de l'occident català a l'obra de la Renaixença*. Barcelona, 1936; Josep LLADONOSA. *Història de Lleida*, V. II. Tàrraga: Camps i Calmet, 1972-1975, p. 787; Josep BORRELL i Paquita SANVICÉN. *La Renaixença a Lleida. Lluís Roca i Florejachs – Josep Pleyan de Porta*. Lleida: Pagès, 1998; i Josep CAMPS ARBÓS. «Construir i divulgar una tradició. Notícia dels estudis sobre la Renaixença a la Lleida d'entreguerres (1921-1936)». *Anuari Verdaguer*, núm. 15, 2007.

4. Romà SOL i Carme TORRES. *Lleida i el fet nacional català (1878-1911)*. Lleida: edicions 62, 1978, p. 32.

I, com ja vaig dir en el seu moment, no pretenc negar cap dels mèrits literaris de Lluís Roca i Josep Pleyan, que són molts en qualitat i volum.⁵ Però, és cert que la seva obra ha projectat una ombra cultural tan allargada, que obscuriren tota la tasca bibliogràfica i literària de la generació anterior a la seva aparició i la republicana que compartí amb ells espai i temps.

I tot i que pensem, com Víctor Balaguer, que Lluís Roca és «á mon judici dels que mes merescudament figuren en primera linia entre'ls nostres poetes. Te alta inspiració y alta valensa. Conech poesias suas admirables, plenas d'expressió, de sentiment, de virilitat, de terneza, suficients cada una d'ellas per si solas á fer la reputació d'un poeta»; també pensem que la Renaixença s'havia iniciat abans i que Lleida tenia una generació progressista i federal republicana que hi contribuï amb generositat de forma paral·lela.⁶

Roca, com deia Balaguer, era un poeta enorme, de molta qualitat, capaç d'escriure bé en català i castellà, però ni fou l'únic ni se li ha d'atribuir la paternitat exclusiva de la Renaixença lleidatana. Era el més destacat, sí, i el primer que conreà amb una certa regularitat la llengua catalana a Lleida, també; malgrat limitar-se en els seus inicis a una temàtica religiosa i costumista. A més, fou el que freqüentà en aquell temps els ambients literaris de Barcelona, cosa que li valgué la seva inclusió en la nòmina de *Los trovadores nous* feta per Antoni Bofarull en 1858.⁷

Tot i aquestes evidències inqüestionables, reiterem que la reconstrucció cultural de Lleida fou una tasca de conjunt, en la qual tingueren un paper capdavanter, sobretot entre 1840 i 1860, els progressistes i els demòcrates, més tard republicans. A més a més, els progressistes i demòcrates sempre van esmentar el tret diferencial català en les seves obres; mentre que Lluís Roca es mantingué al marge de la política, a recer de les institucions religioses i proper als sectors

5. Quintí CASALS. *Modernització i Renaixença a la Lleida del segle XIX*. Lleida: Pagès, 2013.

6. Víctor BALAGUER. *Esperansas y recorts. Poesias catalanas*. Barcelona: Jaume Jepús, 1866, p. 47-48.

7. Antoni BOFARULL. *Los Trovadores Nous*. Barcelona: Llibreria nacional y estrangera de Salvador Manero, 1858. En aquest recull es recopilaren 4 poesies en català de Lluís Roca: «Bona nova» (p. 367), «Germadat» (p. 377), «Los fanalets de Sant Jaume» (p. 431) i «Ànima en pena» (p. 449).

més conservadors de la societat lleidatana. Per tant, és cert que Roca era el que més i millor escrivia en català, però també ho és que tenia una més que limitada voluntat nacional i s'abstenia de reclamar drets polítics per als catalans de forma directa.

Probablement, el millor resum del pensament historiogràfic tradicional sobre la Renaixença a Lleida el trobem en l'obra de Josep Borrell i Paquita Sanvicén: *La Renaixença de Lleida. Lluís Roca i Florejachs – Josep Pleyan de Porta*, editat a Lleida en 1998. Els autors afirmaven que: «es podria acordar que el primer sentit del terme Renaixença aplicat a Lleida és el de la recuperació d'una certa vida cultural organitzada al marge de la clerecia, de les deixalles de l'erudició de la Universitat cerverina i de les instàncies del poder formal. I aquesta no es produeix fins a la dècada dels anys 1840–1850». Tot i que més avall matisen que «és a partir de 1858–59 quan podem començar a parlar pròpiament de Renaixença lleidatana». I, més endavant, reiteren que «el model de Renaixença que s'instal·lava a Lleida, a través de Lluís Roca i el Josep Pleyan dels primers temps, no era altre que el d'un cert romanticisme historicista i pairalesc, manifestat a través de la poesia i de l'assaig històric».⁸

Per tant, la historiografia lleidatana ha presentat tostemps la dècada de 1860 com l'epicentre cronològic en què una sèrie de factors propiciaven la modernització de la ciutat i, amb aquests, la recuperació cultural. Així, la teoria clàssica sobre la Renaixença recorre als tradicionals tòpics culturals lleidatans per bastir el seu discurs sobre la revifada lleidatana a través de la modernització urbana engegada per l'alcalde Manuel Fuster Arnaldo (1859–1862), l'arribada del ferrocarril (1860), el començament de l'enderrocament de les muralles (1863) i la publicació de l'*Alba Lleridana* i *Aquí Estoy* (1859). En aquest consens general, també va contribuir la creença, general i perllongada durant moltes dècades, que considerava que per participar o formar part de la Renaixença s'havia d'escriure o tenir part de l'obra en català, amb la qual cosa es descartaven els escrits en castellà, tot i que vindi-quessin les glòries o expliquessin les misèries catalanes.

Tanmateix, algunes d'aquestes premisses han canviat darrerament. Cada cop és més assumit que entre 1833 i 1859 es consolidà una

8. Josep BORRELL i Paquita SANVICÉN. *La Renaixença a Lleida. Lluís Roca i Florejachs – Josep Pleyan de Porta*, p. 9–11.

situació de diglòssia lingüística entre el català i el castellà, que tenia el seu origen en la implantació de la dinastia borbònica en 1714. En aquest context, la llengua catalana es mantenia en les manifestacions literàries de caràcter popular com les obres de teatre, els goigs i col·loquis,⁹ però era menystinguda per a la prosa de ficció, la científica i la premsa en general. L'explicació era senzilla: la burgesia, que era la principal consumidora cultural, adoptà i generalitzà, pràcticament fins al 1880, el costum aristòcrata d'escriure i parlar en castellà, per la qual cosa, per satisfer els principals consumidors de literatura en prosa, la majoria de les novel·les i narracions històriques escrites a Catalunya es feren en castellà, encara que fossin inspirades en temàtica catalana.¹⁰ Fins i tot, hi ha autors que han incidit en una certa marginalitat de la poesia culta escrita en català d'aquests primers moments de la Renaixença, que es presenta als ulls actuals més com un joc literari i lingüístic d'uns autors disposats al lluïment personal, que no pas com uns textos amb una clara voluntat comercial i de captació popular.¹¹

La realitat era que la cultura de Catalunya, tot i cercar la seva recuperació, pretenia inserir-se dins una realitat superior com era Espanya. Els autors de la generació dels 30 i els 40 del segle XIX van escriure i van pensar en castellà, dins el corrent general encetat per les classes dirigents catalanes que volia participar en la construcció del projecte polític liberal espanyol.¹² Per tant, els Pau Piferrer, Pròsper de Bofarull, Manuel Cabanyes, Josep Maria Quadrado, Bonaventura Carles Aribau o Joan Cortada, per posar alguns exemples, van escriure la major part de la seva obra en castellà, però les seves obres mani-

9. En aquest sentit, el conreu del català per elaborar poesies de caràcter religiós no s'havia perdut en tot el segle XVIII. Vegeu alguns exemples a Josep Maria LLOBET PORTELLA. «Poesies en llengua catalana dins algunes obres impreses a la Universitat de Cervera durant el segle XVIII». A: *Miscel·lània: Les terres de Lleida al segle XVIII*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1986, p. 335-344.

10. Probablement l'exemple més recurrent per il·lustrar el que volem dir és l'obra de Víctor BALAGUER. *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* (5 volums). Barcelona: Librería de Salvador Manero, 1860-1863.

11. Josep M. DOMINGO. «Sobre els estudis i edicions recents de literatura catalana del segle XIX. Notes per a una sinopsi». *Anuari Verdaguer*, núm. 13, 2005, p. 253.

12. Pere ANGUERA. *Els precedents del catalanisme. Catalanitat i anticentralisme*. Barcelona: Empúries, 2000, p. 16.

festaren una primera voluntat d'exaltar les virtuts de la nació catalana, la qual es trobava en un punt de partida cultural molt pobre després de patir 120 anys d'arraconament per la poderosa cultura absolutista espanyola. Certament, era el començament d'un llarg procés, en el qual difícilment, amb les llibertats i la preparació educativa que hi havia en aquell moment, podia fer-se només en català.¹³

En aquesta línia diglòssica, a Lleida també es formà un reduït estol de lletraferits en les dècades de 1840 i 1850, que donaren les primeres passes, a nivell local, per engegar la recuperació cultural de la ciutat i contribuir, amb la seva dedicació i esforç, al redreçament de Catalunya.

Primeres passes de la Renaixença a Lleida

Durant els primers anys de la Revolució Liberal d'Espanya, molt aviat els polítics liberals es van dividir entre moderats i progressistes (cap al 1835-1837), els quals manifestaren dues visions diferents d'organitzar la societat: conservadors centralistes els primers, i més

13. A tall d'exemple citem l'obra de Pau PIFERRER I FÀBREGAS (Barcelona, 1818-1848). *Recuerdos y Bellezas de España. Principado de Cataluña*. Barcelona: Impremta de Joaquim Verdaguer, 1839-1841. Aquest fou el primer volum d'una sèrie projectada d'onze, en què l'escriptor romàntic Pau Piferrer, acompanyat del dibuixant, gravador i pintor Francesc Xavier Parcerisa (Barcelona, 1803-1875), va recórrer Catalunya recollint informació per elaborar una obra il·lustrada amb litografies de signe romàntic. Piferrer redactà un segon volum sobre Catalunya (1844-1850), acabat pel primer president de la primera República Espanyola, Francesc Pi i Margall (Barcelona, 1824- Madrid, 1901), i un altre sobre Mallorca (1842-1844), illa en la qual realitzà una estada en 1841 per recollir informació. Tot i escriure en castellà se'l considera un dels restauradors de la literatura catalana, de manera que en el seu primer volum de *Recuerdos* va incloure algunes poesies tradicionals catalanes. Piferrer fou el primer que mostrà les belleses monumentals dels catalans, però també hem de citar les novel·les de Cortada i les obres de teatre de Jaume Tió de temàtica catalana, i els estudis històrics de Prósper Bofarull (principalment, *Los Condes de Barcelona vindicados*, 1836) i Fèlix Torres Amat de Palou (*Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes, y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*. Barcelona: Impremta Verdaguer, 1836). Discrepa d'aquesta opinió Magí SUNYER. *El mites nacionals catalans*. Vic: Eumo, 2006, p. 15. Per a qui: «difícil es presentava una determinació dels signes identitaris catalans per obra d'aquests intel·lectuals».

avançats en idees els segons, ja que, entre altres coses, permetien una certa delegació de competències polítiques a les institucions locals. A Lleida, entre els progressistes es feu visible ben aviat un grup de professionals liberals i intel·lectuals, que gestionà el poder municipal de 1837 a 1843. Aquest, era un grup compromès amb l'educació que contribuï a la creació de l'Escola de Mestres (1841), l'Institut de Secundària (1842) i un *Colegio de Educación* (1843) que cercava la formació integral de l'alumne, tant psíquica com física sense castigar-lo corporalment, una doctrina innovadora llavors.

Aquest grup també impulsà, primer, la creació de la *Societat Econòmica d'Amics del País* (1834) i el *Liceo Artístico y Literario de Lérida* (1841). La Societat Econòmica de Lleida fou la segona fundada a Catalunya després de la de Barcelona en 1822. De caire elitista al començament, fou presidida primer per l'advocat moderat Antoni Benet de Queraltó, tot i que més endavant, fins a la dècada de 1860, el succeïren els progressistes Josep Castel, Jaume Nadal o Miquel Ferrer Garcés, cosa que certificava la seva obertura i pluralitat. L'activitat de l'econòmica fou notable en els primers anys de vida, fins al punt que creà una acadèmia de magisteri femenina en 1859 amb la col·laboració docent dels seus socis; entre els quals hi havia individus de tendències polítiques moderades, casos de Lluís Roca i Florejachs, Manuel Mercader o Carles Josep Melcior; progressistes, casos de Jaume Nadal, Josep Castel o Manuel Fuster, i republicanes, Juan Miguel Sánchez de la Campa o Miquel Ferrer.

Hem de dir que la tendència interclassista i plural que manifestà l'econòmica fou habitual a Lleida fins al 1868, de manera que en la majoria de les directives de les institucions creades hi havia persones de diferent tarannà polític que resseguia un projecte comú: el desenvolupament i la modernització de la ciutat de Lleida.

Per un altre cantó, el *Liceo Artístico*, amb una voluntat més lúdica, cercava la distracció dels seus socis i la voluntat de promoure l'educació integral. Ubicat al carrer Major, tenia una sala de teatre, organitzava balls, muntà una sala de lectura de premsa nacional i articulà una infraestructura educativa paral·lela a l'oficial, que impartia classes de taquigrafia, francès, dibuix, etc.

Per tant, els primers progressistes de Lleida eren un grup de gent compromès amb la cultura i l'educació, que havia radiografiat les

mancances de la població i volia posar-hi remei. En formaven part elements tan destacats com el metge Jaume Nadal Merolles, el clergue Josep Castel, primer director de l'Institut, el mestre Ot Fonoll, primer director de l'escola de mestres i, sobretot, el llegendari historiador Marià Olives Roca, el primer que elaborà, des del seu neguit per conèixer el passat de la seva ciutat, la primera i rudimentària *Història de Lleida* (1840).

A més, l'obra d'Olives enllaçava i donava a conèixer algunes iniciatives culturals de Lleida entre finals del segle XVIII i principis del XIX, les quals mostraven que no hi hagué una total obscuritat cultural des de l'acabament de la Guerra de Successió i la Renaixença postulada cap al 1860. Aquell llibre d'Olives, que duia un títol escrupolós *Coleccion de Noticias ó sea Memorias para formar la historia de la antiquísima y nobilísima Ciudad de Lérida*, fou escrit en 1840, però no es publicà per l'IEI fins l'any 2009. El text d'Olives, que miraculosament ha sobreviscut manuscrit a l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, recollia i catalogava de forma rigorosa i sistemàtica, totes les notícies que l'autor havia trobat sobre Lleida en la bibliografia mundial. I com hem dit, també recollia i donava a conèixer les aportacions dels erudits lleidatans de la Il·lustració de finals del segle XVIII i primer terç del XIX, entre els quals hi havia el seu pare, de manera que l'obra d'Olives aconsegueix donar una imatge de continuïtat cultural amb aquests il·lustrats lleidatans, i contribueix, d'una forma inestimable, al coneixement de les primeres passes de la Renaixença cultural a Lleida.¹⁴

La seva tasca, la primera amb ambició historiogràfica científica a Ponent, fou lloada per Lluís Roca i Josep Pleyan de Porta, que es manifestaren deixebles admirats d'Olives i el citaren a bastament quan redactaren els seus escrits històrics. Així, per exemple: l'historiador lleidatà Josep Pleyan Porta (Lleida, 1841-1891), deia que posseïa en 1873 un «manuscrito que nosotros guardamos como una preciosa joya y revela los profundos estudios que llevaba hechos» Marià Olives. El treball es titulava: *Memoria sobre la agricultura, la industria y*

14. Marià OLIVES. *Coleccion de Noticias ó sea Memorias para formar la historia de la antiquísima y nobilísima Ciudad de Lérida* (1840). Edició a cura de Quintí Casals. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2009. Vegeu també Quintí CASALS. *Els Inicis de la historiografia contemporània a Lleida (1750-1860)*. Pobra de Claramunt: Ajuntament de la Pobra de Claramunt, 2010.

el comercio que se sabe ha tenido la ciudad de Lérida desde la mas remota antigüedad, hasta el pasado año 1842, publicat parcialment per Pleyan de Porta a *El Cronicon Ilerdense* en 1875, però perdut a dia d'avui.

Altrament, el metge Lluís Roca i Florejachs, que a banda de poeta era historiador, nebot i afillat *in fontibus* de Marià Olives, en la seva obra *Fastos Ilerdenses* (1872), ressaltava com una data assenyalada del calendari lleidatà el naixement de l'historiador: «merecedora de perpetuo recuerdo por su entrañable amor á las glorias cívicas, por el afan con que en el desempeño de varios cargos públicos se consagró siempre al enaltecimiento de esta poblacion, y por los trabajos sin número que habia reunido para dar á luz su historia», molts dels quals recuperà el propi Roca Florejachs, «por contingencia singular en una reciente almoneda».

Des de sempre, la història literària ha citat Olives solament com a historiador i ha obviat la seva contribució com a activista cultural i polític. Tanmateix, el nom d'Olives apareix en totes les accions culturals i educatives de la Lleida de la primera meitat del XIX. Així, per exemple, en 1840, com a regidor de l'Ajuntament de Lleida elaborà un al·legat històric al Govern central per reclamar la instal·lació d'un institut a Lleida, cosa que s'aconseguí en 1842 durant la primera alcaldia de l'advocat Manuel Fuster Arnaldo. En aquest sentit, la fundació de l'Institut de Secundària fou el segon fet transcendental en l'esdevenidor de la Lleida del segle XIX. Impulsat sobretot per Jaume Nadal Meroles, metge i professor d'Història Natural, i mossèn Josep Castel Miralbés, director i professor d'Ètica i Moral; la seva fundació comportà l'arribada d'un estol de professors espanyols i catalans (Juan Miguel Sánchez de la Campa, Miquel Ferrer Garcés, La-Rosa Ascaso, etc.), que elevà el nivell cultural de la ciutat i el diversificà. Instal·lat en l'antic Convent del Roser, l'edifici de l'institut fou un referent a la província per a l'estudi, el debat, la projecció cultural i la formació d'una segona generació d'intel·lectuals. Per tant, considero que la generació de progressistes apadrinada per Marià Olives, formada pels Nadal Meroles, Castel i Fuster Arnaldo, entre altres, fou el primer esglai de la Renaixença a Lleida.

Molt lligat a la recuperació d'una certa llibertat d'opinió en la dècada de 1840, apareixia un rotatiu: *El Pasatiempo*, controlat per aquests mestres de l'institut i l'escola normal, que a l'editorial del nú-

mero 8, publicat el 29 de juny de 1845, feia un agosarat al·legat *De la Lengua Catalana*, on es dolia de la decadència i «el completo descuido en que yace el estudio de la literatura catalana que ha dado lugar á que se fomenta y generalice la equivocada opinion de que nuestra lengua no pase de un dialecto insignificante, muy poco digno de la atencion de los filólogos, duro y áspero en extremo, y el menos apto en consecuencia para la espresion de pensamientos tiernos, dulces y apacibles. Nos consideramos con el deber de defender nuestro idioma nativo de esta ligera é infundada preocupacion, que vemos con dolor adoptada por muchos de nuestros paisanos, y nos proponemos hacerlo en una serie de artículos que verán la luz pública en el Pasatiempo [...] Por hoy y a guisa de protesta anticipada contra los que lo contrario piensen ó sostengan, nos contentamos con insertar la siguiente composición, con que su apreciable autor D. Carlos Aribau [que treballà en 1833 de secretari de la Diputació de Lleida] felicitó en 1833 al señor D. Gaspar Remisa. Leanla nuestros suscriptores, y digannos si la lengua que adquiriera tanta fama en la antigua Corte de los Berengueres, y que se presta hoy día á los bellísimos versos del Sr. Aribau tiene mucho de envidiar á la de los garcilasos, Leones y Meléndez».¹⁵

Seguidament, la revista incloïa el poema «Oda a la Pàtria» de Bonaventura Carles Aribau (1798-1862), publicat a la revista *El Vapor* el 24 d'agost de 1833. El citat poema s'havia convertit en el motor del moviment romàntic català conegut com la Renaixença, per la qual cosa podem dir que la intel·lectualitat lleidatana, no tan sols el conceïa sinó que li donava suport i s'afegia al moviment de ple dret.

Tanmateix, el convuls Trienni Progressista (1840-1843) donà pas a una dècada de Govern moderat (1844-1854), que aturà la primera fase de revifada cultural i educativa de Lleida. Aquells foren anys molt conservadors, de recentralització i repressió política (Catalunya va romandre en continu estat de setge militar), que aturaren la progressió que havia engegat la ciutat. Amb tot, arran de la inèrcia de la dècada anterior, continuaren sorgint noves associacions de caràcter professional, com el Col·legi d'Advocats de Lleida (1850), o lúdic, com el Casino (1852).

15. *El Pasatiempo*, núm. 8, 29 de juny de 1845, p. 122.

La Consolidació de la Renaixença a Lleida

A finals de 1850 es produí una explosió cultural a Lleida, que fou transversal socialment. Entre altres coses, aquest segon despertar es va poder donar perquè hi hagué un segon període d'obertura política dins el liberalisme. A Lleida, aquest període està emmarcat per la segona alcaldia del progressista Manuel Fuster Arnaldo, i en el qual la ciutat donà el salt endavant definitiu cap a la modernitat del segle XIX.¹⁶

Efectivament, aquesta etapa va veure la comentada arribada del ferrocarril (1860), el començament de l'enderrocament de les muralles (1863) per fer créixer la ciutat, la creació de noves associacions culturals de tendències oposades, com el *Liceo Leridano* (1857) i l'*Acadèmia Bibliogràfica Mariana* (1862); i la publicació de dos diaris de diferent signe polític: *El Alba Leridana* i *Aquí Estoy* (1859), conservador el primer i demòcrata republicà el segon. Aquest darrer fet, transcendental, es sumava al procés de renovació material de la ciutat, ja que, ensems, engegava també la seva renovació cultural. I tot i que les baralles entre els dos rotatius foren sonades perquè donaven veu a dos grups diferents i oposats de la societat lleidatana, el cert és que surà a la llum pública, per fi, un debat soterrat que a la llarga la beneficià i l'enriquí.

En aquest sentit, creiem que la Renaixença fou un procés interdisciplinar, és a dir, que, a banda de l'àmbit literari, hi participaren artistes de tots els camps culturals; i pluralista, això vol dir que no fou elitista, sinó que l'orgull nacional fou compartit per tota la població.

A nivell polític, aquesta implicació global es manifestà d'una forma natural en la política local d'aquell moment, ja que els polítics moderats i progressistes de centre s'integraren en el nou partit polític creat per O'Donnell, la Unió Liberal, que cercava la unió de les famílies liberals. A Lleida, aquesta conjunció es plasmà en la construcció de la modernitat. Aquell pacte va veure les alcaldies dels progressistes Manuel Fuster (1859-1862), per segon cop, i l'editor Josep Sol (1863-1864), les quals van donar suport institucional a la majoria de les manifestacions culturals que sorgien en el si de la comunitat.

16. Manuel LLADONOSA, Quintí CASALS i Josep Maria PONS. *La construcció de la modernitat a Lleida: Manuel Fuster Arnaldo i el seu temps*. Lleida: Segre, 2009.

En aquest sentit, probablement, el millor exemple de construcció cultural interdisciplinari el trobem en la refundació del *Liceo Leridano*, esdevinguda en 1857. Controlada la institució pels progressistes radicals i demòcrates, en un futur immediat republicans, el *Liceo* s'unia el març de 1859 a una altra associació l'*Acadèmia Artística Literaria*, que havia sorgit també recentment i impartia cursos de formació primària elemental de forma gratuïta per al jovent, els artesans i els ciutadans pobres de la ciutat. La nova acadèmia del *Liceo* obrí la inscripció, a partir de l'octubre de 1859, als cursos de francès, música, dibuix lineal, natural i d'ornament per als seus socis, que pagaven una petita quota per al manteniment de l'associació. A més, obrí un teatre amb 300 localitats, una sala de premsa i biblioteca, i fundà un cor de cant coral. Tots els actes del *Liceo* reberen el suport incondicional i difusió de l'*Aquí Estoy*, cosa que confirmava el lligam de la institució amb el republicanisme.

El discurs inaugural del curs 1860-1861, pronunciat per l'advocat, soci del centre i poeta demòcrata Antoni Mestres Cendrós, destacava que «el espíritu de la asociacion es hijo de los tiempos modernos, de los cuales felizmente cabe decir que no se esparce en el orden moral é intelectual una sola semilla que no encuentre campo donde germinar». A més a més, «la índole de los tiempos modernos va absorbiendo la soldadura que une el individuo al sitio que ocupa [...] porque el hombre, contemplándose á sí mismo, contempla á la sociedad, estudiándose á sí mismo, estudia a sus semejantes, lo cual proclama que el hombre es el sujeto y el objeto de la ciencia y demuestra que el espíritu moderno trayendo á la luz y á la publicidad la naturaleza oculta, borra de la haz de la tierra el hombre individuo para evocar y pasear triunfante sobre ella el hombre humanidad».¹⁷

L'alcalde Manuel Fuster acceptà la presidència d'honor en aquell acte, fent seu el discurs progressista i modernitzador de Mestres i certificant la col·laboració de tota l'esquerra lleidatana en la recuperació cultural del país. Tanmateix, les dissidències aparegueren públicament molt aviat amb els conservadors. Sobretot, arran de l'aparició, la tardor de 1859, de dos diaris amb divers enfocament polític. D'una banda, *El Alba Leridana*, emparat per les elits socials i representant del sector conservador; i d'una altra l'*Aquí Estoy*, representant de la

17. *Aquí Estoy*, núm. 162, 6 de novembre de 1860, p. 2.

classe mitja i dels posicionaments federals. Ambdós van aparèixer per influir en la Renaixença cultural de Lleida, gairebé a l'uníson i, molt aviat, els seus posicionaments polítics els enfrontaren.

En aquest sentit, molt aviat, a finals d'octubre de 1859 i amb pocs números a les seves esquenes, els dos rotatius publicaren sengles poemes dedicats a lloar les virtuts pàtries de Lleida. El de l'*Alba*, titulat «Orillas del Segre», el signava el conegut metge i poeta Lluís Roca i Florejachs el 20 d'octubre de 1859; mentre que el de l'*Aquí Estoy*, titulat «Al Segre», fou rubricat per l'advocat republicà Antoni Mestres Cendrós tres dies després, el 23 d'octubre.

I tot i que no hi ha molta diferència entre la voluntat divulgadora d'ambdues composicions, ni en la qualitat literària, la història els ha tractat de forma molt diferent. D'aquesta manera, el poema de Lluís Roca s'ha considerat, des de sempre, com el tret de sortida de la Renaixença lleidatana; mentre que el de Mestres no ha aparegut en cap dels recopilatoris literaris sobre aquest moviment.

Segurament, en aquesta adscripció a la Renaixença ha influït que Roca fos el primer a conrear poesia en llengua catalana a Lleida; mentre Mestres no ho feu mai. D'aquesta manera, Roca publicà les primeres poesies en català a Lleida a l'*Alba Leridana* entre 1859 i 1860, les quals foren de temàtica religiosa i costumista, els camps que conreà més abastament fins al 1881.¹⁸ També aquell mateix any publicava, com una fulla solta, *Ànima consolada: poesia escrita en l'àlbum de Dña. Maria Josepha Massanés y premiada per lo Consistori dels Jocs Florals de Barcelona en 13 de maig de 1860*. Lérida: Imp. de J. Sol, [1860]. L'any següent publicava *Las Segonas mares: poesia llegida en lo concert que en la nit del 31 de mars de 1861 se doná en lo saló de claustro del Institut de Lleyda á benefici de la Asociación de damas de la mateixa ciutat*. [Lleyda]: Imp. de José Sol, [1861 o post.] (2 p.). En 1862 *La Veu del Tibidabo: oda agraciada ab un exemplar de la obra «Los Trovadores en España», en la*

18. Concretament, publicà a el *Alba Leridana*: «Al peu de la creu» (núm. 65, 30.03.1860, p. 3) la primera en català amb el subtítol Lleida, març de 1860; i «Los fanalets de San Jaume» (núm. 115, 24.07.1860, p. 2-3). Un exemple del que diem el podeu trobar a l'obra *Celajes: producciones marianas*. Lleida: Impremta Mariana, 1881, en què l'autor presenta un conjunt de poesies castellanes i catalanes. En cas de les castellanes abasten una cronologia que va de 1852 a 1880 i les catalanes de 1862 a 1881. A banda hi ha la memòria: *La Seo*, premiada en 1878 amb un premi d'investigació històrica convocat per la Sociedad Literaria Bellas Artes en 1878.

fiesta dels Jocs florals de Barcelona lo dia 4 del mes de maig del any 1862. Lérida: Imp. de J. Sol, [1862 o post.] (4 p.). I en 1863 i 1864 publicava dos mínims volums: *Poesias Catalanas* (Lleida: Josep Sol, 1863) i *Poesias* (Lleida: Josep Sol, 1864), patrocinats per l'Ajuntament de Lleida. El primer volum contenia els tres poemes presentats i premiats als Jocs Florals de Barcelona, el maig de 1863; i, el segon volum, un poema en castellà dedicat a Sant Anastasi, i tres poemes més premiats als Jocs Florals de Barcelona en 1864. Per tant, Roca es consolidava com el poeta religiós costumista de la llengua catalana a Lleida a la dècada de 1860.

Tanmateix, quan volgué parlar d'altres temes o fer investigació històrica, Roca usà el castellà. Així, en la citada poesia «Orillas del Segre», Roca no parlava dels catalans com un poble amb uns trets diferenciats en relació a la resta dels espanyols. Roca es limitava a elaborar un poema paisatgístic sense pretensions polítiques, molt en la seva línia d'altra banda, en el qual demostrava el seu domini de la llengua i la seva ambigüitat ideològica gairebé a parts iguals.

Naces ¡Oh Segre! En las soberbias rocas
 Donde el galo pais Pirene extensos
 Limites fija [...]
 Viene orgulloso á recorrer el valle;
 Y sin que estorbos halle,
 Panorama cruzando peregrino,
 Lánzase hasta el vecino
 Término aragonés, que allí aguarda
 Del Cinca hermano cauce cristalino
 Que tu corriente en acrecer no tarda.
 Mas antes, Segre, que esa linfa escondas
 En seno extraño, de la patria mia
 Quieren besar tus fugitivas ondas
 El fuerte muro. Estrecha simpatía
 Os enlaza á los dos. De ella la historia
 Tuya es tambien: partícipe ó testigo
 De sus vaivenes de tristeza y gloria,
 Cuanto alcanzó de luto ó de victoria
 Siempre lloraste ó aplaudiste amigo.¹⁹

19. L. R. «Orillas del Segre». *El Alba Leridana*, núm. 6, 20.10.1859, p. 2-3.

D'una altra banda, el citat poema del federal Antoni Mestres, «Al Segre», mostrava un to vindicatiu per a Catalunya molt més marcat a l'emprat per Roca, al qual semblava contestar i que potser aniria més a to amb el que hom entén com a temàtica renaixentista:

Hijo del Pirineo:
 tu patria vió nacer claros varones
 que en militar arreo
 la cruz de sus pendones
 impusieron a bélicas naciones; [...]
 Y acaso en el Oriente
 y en la Galia y en Sicilia la memoria
 de tu límpida fuente
 dió nombres á la historia
 en altos hechos de perenne gloria. [...]
 Sí; su antigua grandeza
 el catalán altivo en tí respira
 su indómita fiera
 que al estrangero admira,
 bebe en tu seno, que en tus auras gira [...]
 Y como al hijo halágan
 de su madre los brazos, sobre el hielo
 de tus orillas vagan
 en tardo, errante vuelo,
 las sombras de cien héroes sin consuelo. [...]
 Y al llegar sus prolijos
 acentos de dolor á los actuales
 degenerados hijos
 de Berenguer, fanales
 sean que alumbren sendas inmortales. [...]
 Y en ecos mil repita
 el río su plegaria y sus hazañas,
 y al pueblo las transmita,
 rompiendo sus entrañas
 el habla sin disfraz de las montañas [...]
 Hijos del Pirineo -
 el Segre dirá entonces, - catalanes,
 con mundanal recreo
 un pueblo de Titanes
 ¿honra del héroe los sagrados manes... !²⁰

20. Antoni MESTRES CENDRÓS. «Al Segre». *Aquí Estoy*, núm. 2, 23 d'octubre de 1859, p. 2-3.

Tanmateix, a excepció de l'historiador Josep Maria Pons, en la seva obra *Moderats i Progressistes a la Lleida del segle XIX*, cap científic social ha fet esment de la contribució dels demòcrates federals al redreçament cultural del país, per la qual cosa el poema de Mestres pràcticament ha romàs ignorat en els manuals literaris.²¹ I si algú al·lega que no està escrit en català, potser cal precisar que el text de Roca, en una versió més definitiva i treballada, es publicà en castellà en 1873 i no el traduí al català, almenys en una versió publicada, fins al 1881. D'una altra banda, Mestres morí molt jove, en 1866, cosa que va impossibilitar la seva notable progressió literària. I, a més, cal dir que el català no era molt emprat per escriure poemes èpics o reivindicatius, sinó que més aviat era usat per fer poemes religiosos i costumistes, en els quals Roca tenia la mà trencada i feia temps que treballava.

I per què aquest oblit? Doncs perquè, tal com deia Víctor Balaguer en 1866, la corrent burgesa s'apropià de la Renaixença i feu seu el moviment, donant-li una coloració tradicional, i obviant les contribucions del pensament avançat i republicà, desenvolupat sobretot en el si de les classes mitjanes i treballadores. Aquest procés d'aculturació s'intensificà a partir de la dècada de 1880, en què una part de la dreta catalana apostà pel catalanisme, fundant la Lliga Regionalista, i s'oposà políticament a l'opció federal i republicana. En aquest procés, és cert, hi contribuí el descrèdit polític que tenia el republicanisme arran del fracàs de la I República espanyola. Víctor Balaguer, poeta i polític liberal, justificava la seva opinió, tot denunciant que el poema «Oda a la Pàtria», escrit en 1833 per Aribau, no era el primer en ser escrit en català; i apuntava que el liberal exaltat Antoni Puigblanch, en 1814, havia escrit «Lo temple de la Gloria» en català i ningú l'havia volgut autoritzar. Balaguer conclouia que «d'En Puigblanch fou la semenza; d'En Aribau lo cultiu». Com li passà a Puigblanch amb Aribau; Mestres, poeta republicà, fou menystingut, mentre Roca, conservador, era enaltit per la crítica literària catalana a partir de 1880.²² A més a més, si fem una lectura detallada de l'*Aquí Estoy*, el diari republicà que en diverses etapes va aparèixer entre 1859 i 1873, descobrirem altres autors, poc coneguts i gairebé mai citats

21. Josep Maria PONS. *Moderats i progressistes a la Lleida del segle XIX*. Lleida: Pagès, 2002.

22. Víctor BALAGUER. *Esperanzas y recorts. Poesias catalanas*, p. 47-48.

pels manuals sobre la Renaixença lleidatana, com Agustí Marià Alió, Eusebi Freixa o Pere Pérez.²³

Amb tot i amb això, cal que tinguem molt present que de 1860 a 1875 l'explosió cultural fou un fet a tots nivells. Probablement, entre les iniciatives més influents caldria destacar la fundació en 1861 de l'*Orfeó de Lleida* per Francesc Vidal i Codina, una institució coordinada pel *Liceo Leridano* i amb connexions republicanes. L'Orfeó formava musicalment els cantants i músics, seguint el model de Joan Tolosa, i va rebre l'apadrinament de l'alcalde Fuster, que acceptà la presidència d'honor.

Aquells anys foren habituals les grans manifestacions corals. Com a mostra podem parlar del festival organitzat pel Liceo i l'Orfeó durant la Festa Major de 1863, en el qual van participar 5.000 persones al Claustre del convent del Roser. Durant l'acte s'interpretaren diverses peces i es lluíren els poetes locals. L'acte acabà amb el cant de l'*Himne triomfal a l'Art*, amb lletra d'Antoni Mestres i música de Francesc Vidal. Aquestes manifestacions, en què participaren Mestres, Roca o Alió, per citar els poetes més destacats del moment, en conjunció amb la música dels cors i les bandes, enllaçarien l'essència de la Renaixença a Lleida.

A banda d'aquestes associacions, hem de citar la fundació de la *Banda Municipal de Música*, i *El Casino de Artesanos de Lérida*, que en 1865 fundà la *Sociedad Coral Euterpense la Artesana*, inspirada en el model de Josep Anselm Clavé, que admetia gent sense formació musical per cantar; i, al cap de poc temps, acabà amb l'Orfeó de Vidal, que tancà portes en 1869. També en 1869, el músic Jaume Roig Torner fundava la *Banda Popular de Lleida*.

Paral·lelament, el mestre Tomàs Casals fundava una Escola de Gimnàstica en 1859 als baixos de l'institut (convent del Roser), i donaven les seves primeres passes els pintors Albert Camps Pairat i Francesc Navarro; i els historiadors Miquel Ferrer i Josep Pinós. En aquest sentit, el citat Albert Camps, també diputat republicà en 1873, obria cap a la dècada de 1860 el primer estudi de fotografia, introduint aquest ofici en la ciutat en època molt primerenca.

23. Felip GALLART FERNÁNDEZ i Vicent LLADONOSA GIRÓ. «Eusebi Freixa i Rabassó, escriptor romàntic (1824-1894)». *Sbikar*, núm. 3, p. 34-45.

Per tant, hauríem de concloure que les primeres passes de la Renaixença cultural a Lleida, almenys fins al 1862, es donaren, principalment, des de les noves fornades dels sectors demòcrates i republicans, molt preocupats per expandir l'educació a sectors més amples de la societat. En aquest propòsit, van rebre el suport dels progressistes, com l'alcalde Fuster o el metge Nadal Meroles, i algun conservador, cas de Lluís Roca, provinents de generacions anteriors. En conjunt, durant la dècada de 1860 hi hagué un procés de socialització cultural mai vist fins llavors a Lleida, similar en periodització al de Catalunya, Espanya i altres nacions europees, i molt més plural socialment del que s'havia explicat.

El projecte conservador: Acadèmia Bibliogràfic-Mariana (1862)

Aquest despertar cultural va fer que els sectors conservadors, que tradicionalment a través de l'Església havien controlat l'educació i la cultura espanyola, també comencessin a mobilitzar-se per contrarestar la influència cultural que adquiria el republicanisme en la comunitat. Un primer fruit fou la fundació, en 1862, de l'*Acadèmia Bibliogràfic-Mariana*, promoguda per mossèn Josep Maria Escolà Cugat (Fatarella, 1820 - Lleida, 09.10.1884). Aquesta entitat fou la primera privada fundada per elements conservadors a Lleida. Ajudaren els primers anys a mossèn Escolà, que actuà com a director fins que morí en 1884, el gran terratinent neocatòlic Josep Mensa Font i el poeta Lluís Roca Florejachs, que fou nomenat secretari. Tots tres van formar una petita i restrictiva junta directiva que perdurà inalterable fins a la mort de Mensa en 1882. Més endavant es va nomenar una Junta de Consell de l'Acadèmia Bibliogràfic Mariana, el 1866, presidida pel noble neocatòlic Domingo de Gomar, senyor de la Granadella, que actuava acompanyat del prevere Andreu Sisó i el secretari Francesc Bellet (metge cirurgià).²⁴

Sota el lema: *Todo por María! Todo para María!*, els socis fundadors constituïren una «sociedad de literatos, formada con el objeto de componer, publicar y propagar libros y escritos relativos exclu-

24. *Certámen Poético celebrado con motivo del concurso de premios abierto por la espresada academia para solemnizar el quinto aniversario de su instalación en la noche del 13 de octubre de 1867*. Lleida: Academia Bibliogràfic-Mariana, 1866, p. 151.

sivamente a la Santísima Virgen». ²⁵ Dos anys després de la fundació, l'Acadèmia comptava amb 1.322 socis arreu d'Espanya, 193 dels quals vivien a Lleida. La llista inicial dels socis lleidatans era prou significativa de la tendència política moderada regnant, cosa que fa afirmar a Josep Maria Pons que «aquesta institució fou una veritable excepció en un context en què el protagonisme el tenien progressistes i demòcrates, però era molt útil per als conservadors lleidatans que havien perdut l'Ajuntament (recordem que en aquells moments governava la Unió Liberal amb majoria progressista a Lleida) i els era qüestionat el seu paper social». ²⁶

La influència de Josep Maria Caixal i Estradé en la vida d'Escolà, al qual havia conegut a França i més tard fou nomenat bisbe d'Urgell, el decantà cap a la devoció Mariana. Ambdós idearen la publicació del *Breviarium Marianum*, ²⁷ que protegit per l'arquebisbe de Cuba, Antoni Maria Claret, va veure la llum a Lleida en 1859. Aquell document «fué admiración de prelados y Pontífices. Con lo que recaudó pudo publicar obras marianas, entre ellas la que tituló Corona poética de los españoles a María Inmaculada que contenía poesías escritas en los diversos idiomas y dialectos españoles. Con el éxito que obtuvo por estas publicaciones cobró entusiasmo», de tal manera que, essent fervent admirador de la Verge Maria, fundà l'Acadèmia Mariana de Lleida el 15 d'octubre de 1862. Així, «después de fundada la academia hizo una verdadera campaña mariana con la colaboración de gran número de socios escritores, a los que se ofreció la impresión gratuita de sus obras. Tantas eran las que se mandaban a imprimir, que solo podían satisfacerse los encargos por turno. De este modo pudo llegar la Academia a la posesión de imprenta propia».

Escolà fou nomenat el primer director de l'acadèmia i l'any següent de la inauguració (1863), amb l'ajut del bisbe Marià Puigllat i

25. *Anales de la Academia Bibliográfico-Mariana*, año 1, 1863, p. 9.

26. Josep Maria PONS. *El Sistema polític a Lleida durant els anys de consolidació del liberalisme censatari (1843-1868)*. Barcelona: Pompeu Fabra, 2001, p. 555.

27. *Breviarium Marianum Ex Indultu Sacrorum Rituum Congregationis, Cum Approbatione Et Licentia Auctoritatis Ordinarii Ecclesiastici, Sub Auspicio Excmi. Acillmi. D.d. Antonii Mariae Claret Archiep. por Escolà, Josepho*. Lleida: Typis Josephi Sol Bibliopolae, 1859. Vegeu aquesta informació ampliada a Joan Baptista ALTISENT I JOVÉ. *El B. P. Antonio María Claret en Lérida*. Lleida: Acadèmia Mariana, 1934.

Amigó, organitzà el primer certamen literari que honorava la Verge del Pilar. A partir de llavors se celebrà anualment la festa de les lletres marianes, que volia lligar fe i cultura religiosa amb una convocatòria anual dedicada a una de les verges nacionals. El resultat del concurs i altres escrits basats en la devoció mariana elaborats pels socis foren publicats anualment, des del 1863, en els *Anales de la Academia Bibliográfico Mariana*. Posteriorment, en 1866, es convocà un premi per escollir la imatge de la institució (Verge Immaculada), punt de partida de la convocatòria del premi d'escultura. En 1868 l'Ajuntament de Lleida dedicava per primer cop en el certamen una rosa de plata a la millor composició dedicada a la Verge dels Desemparats de València en llengua catalana, amb la qual cosa es donava un impuls extraordinari a la Renaixença de la llengua en la ciutat.²⁸

Amb tot i amb això, des de sempre la historiografia lleidatana ha considerat l'Acadèmia, sobretot en el seu moment inicial, una institució religiosa elitista, a la qual van donar suport els membres del Partit Moderat de Lleida, l'ala conservadora del liberalisme. El discurs inaugural del director era tot un manifest d'intencions i es contraposava amb el que hem vist més amunt d'Antoni Mestres en la inauguració del *Liceo Leridano* dels demòcrates. Per a Escolà «la Academia es el punto de reunión de los celosos devotos de María», però també per als que lluitaven contra la depravació moral del segle XIX, «este torrente devastador que todo lo arrolla; esa propaganda impía que todo lo pierde; ese mortífero veneno que se bebe como agua, y que propinando con dorada copa, apenas deja un labio solo sin infectar, sin ennegrecer». Per tant, a diferència dels discursos progressistes i republicans que pujaven al carro del progrés del segle XIX, el conservador d'Escolà manifestava en el seu principal fòrum de reunió a Lleida (l'Acadèmia Mariana) el seu rebuig total a la modernització del país i les seves manifestacions culturals i ideològiques.

Escolà no ho deia directament, però el fons del seu discurs acusava el liberalisme com a causant de la «depravació moral del segle XIX». Escolà seguia el pensament de Josep Caixal i Estradé, fundador de

28. *Anales de la Pontificia y Real Academia Bibliográfico-Mariana*, Año LXV, maig 1927, núm. 8, p. 121-125. Més endavant, en 1871 es convocà el premi de pintura i en 1875 el de música. L'edifici de l'oratori es començà en 1869, s'inaugurà en 1871 i quedà totalment bastit en 1896.

les congregacions religioses femenines i impulsor amb Antoni Maria Claret de l'obra editorial *Librería Religiosa*, que volia potenciar la devoció catòlica i afavorir la seva unió a nivell nacional.²⁹ I com Caixal, Escolà era carlí, és a dir, renegava del liberalisme i enyorava la situació de l'Antic Règim en què la religió era el centre d'organització social i el rei el seu executor per mandat diví. Sobre la pàtria, el tercer dels eixos carlins, hi haurà una gradual aproximació del carlisme català a la voluntat de recuperació dels furs, constitucions i institucions prèvies a la desfeta de la Guerra de Successió. Aquest sentiment, expressat clarament durant la tercera carlinada (1872-1875), donà sentit al primer catalanisme conservador entre 1860 i 1880 a Lleida. D'aquesta manera, el carlisme fou capaç de conjuminar l'enyorança de l'Antic Règim, plasmat amb el poder absolut del rei; la religió, en què el catolicisme era el centre ideològic, i la pàtria, lligada al terror, en què defensa la Catalunya anterior a 1714, la seva llengua i les seves antigues institucions. L'Acadèmia Mariana i llur plasmació literària, els Jocs Florals marians, foren una expressió d'aquesta aspiració i una manifestació del primer catalanisme conservador.

A la província, com hem dit, el principal impulsor del carlisme fou, sens dubte, Josep Caixal, nat al Vilosell (Garrigues), canonge de la catedral de Tarragona, professor de Filosofia a la Universitat de Cervera i bisbe d'Urgell des de 1853. Des d'aquest lloc clau desenvolupà l'ortodòxia religiosa tradicional que defensà fins al 1875, any en què marxà exiliat a Roma després de la derrota carlista a Catalunya. Allí el papa Pius IX el nomenà noble romà i assistent al solí pontifici. Morí a Roma i fou enterrat a la Seu d'Urgell, encara com a bisbe titular.³⁰

Durant el seu bisbat es significà com un estendard de la lluita del catolicisme contra les imposicions de l'Estat liberal i com un reconegut carlí, per la qual cosa fou reclamat per a molts actes d'exaltació pública del catolicisme i el carlisme. Així, per exemple, tingué una destacada participació en les sessions del Concili Vaticà I, fou senador carlí per Tarragona en 1870, fundà l'edifici del Seminari de la Seu

29. Josep ALBERT PLANES. «Advocats i levites: una aproximació sociològica a l'elit dirigent del carlisme urgellenc». *El carlisme abir i avui. I Simposi d'Història del Carlisme*. Avia-Berga: Centre d'Estudis d'Avia, 2013, p. 119-120.

30. Santiago CASAS. «En el bicentenario del nacimiento de Don José Caixal y Estradé. Obispo de Urgel. Apuntes para una biografía». *Analecta Sacra Tarracensis*, núm. 73, 2003, p. 257-287.

d'Urgell en 1860 i, a Lleida, inaugurà i consagrà en 1871 el Santuari de Nostra Senyora de l'Acadèmia, acompanyat del seu gran amic Josep Maria Escolà.

La seva prolongació ideològica a Lleida, com hem dit, fou l'eclesiàstic Josep Maria Escolà, autor, sota el pseudònim J. Lascoé, del llibre *Historia del porvenir sobre el Imperio del Gran Monarca y triunfos de la Iglesia Católica hasta el fin del mundo, segun las profecías más célebres, antiguas y modernas* (1869),³¹ en el qual descrivia el pretendent Carles VII com el conqueridor d'una nova Jerusalem i el salvador del Papa. Un altre cas emblemàtic del carlisme a les terres de Lleida fou el de Francesc Palau i Quer (Aitona, 1811 – Tarragona, 1872), beatificat en 1988 i glòria del seu poble natal, Aitona, que serví com a capellà carlí en la primera guerra (1833-1840). Posteriorment, fundà algunes congregacions carmelites i l'Escola de la Virtut a Barcelona. Restaurà l'exorcisme i dirigí una revista a Barcelona titulada *El Ermitaño* (1868-1873), on es narraven aparicions del dimoni que coincidien amb el context revolucionari que vivia la nació, i s'anunciava l'arribada de don Carlos com el príncep salvador i abanderat del catolicisme.³²

Per tant, a Lleida ciutat, el principal nucli carlí estava molt definit al voltant de l'Acadèmia Mariana i el rovell d'ou d'unes famílies amb poder i privilegi en l'Antic Règim. El principal líder polític del moment fou l'advocat Joan Mestre i Tudela, l'últim alcalde isabelí del setembre de 1866 al setembre de 1868; el qual no va tenir problemes a abraçar la causa carlina, que potser ja professava, durant el sexenni (1868-1874), sobretot perquè manifestava un tarannà catòlic tradicional que ell compartia plenament. Destituït el setembre de 1868, Mestre es passà al bàndol carlí i presidí la Junta Provincial del Partit Monàrquic Catòlic Carlista des del 6 de febrer de 1870, data de la seva constitució, fins al 1871. Joan Mestre es va inscriure a l'Acadèmia

31. J. LASCOÉ, pseudònim de Josep Maria Escolà. *Historia del porvenir sobre el Imperio del Gran Monarca y triunfos de la Iglesia Católica hasta el fin del mundo, segun las profecías más célebres, antiguas y modernas*. Lleida: Imprenta de Mariano Carruez, 1869. Dos anys després publicà *Las profecías en relación al estado actual y al destino futuro del mundo sobre el fin de la revolución. Imperio del Gran Monarca, y triunfo de la Iglesia*. Lleida: Imprenta de Mariano Carruez, 1871.

32. *Historia de la Congregación de Carmelitas Misioneras Teresianas. El fundador P. Francisco Palau i Quer, varón de contrariedades*. Burgos: Imp. Monte Carmelo, 1986.

Mariana junt amb el seu germà Pere Mestre i Tudela, advocat mort en 1865, i Manuel Mestre i Tudela, notari mort en 1867.³³

L'exemple dels Mestre fou similar al d'altres polítics de famílies moderades tradicionals, que van recórrer el camí cap al carlisme pel contingut catòlic dels seus plantejaments i contra l'obertura liberal del país. Així, per exemple, els germans Domènec i Josep Gomar Kessel, nobles, advocats i amb càrrecs polítics entre 1844 i 1868 foren socis fundadors de l'Acadèmia Mariana.³⁴ També els Bufalà, encapçalats per Jaume Bufalà Sanespleda, noble i regidor de l'ajuntament entre 1857-1860 i 1866-1867, que es va inscriure amb tres germanes seves. Els Mensa, encapçalats per Josep Mensa Font (1822-1882), soci fundador i un dels tres únics membres de la Junta Directiva des de la fundació, el qual era fill del gran hisendat Joaquim Mensa Freixes. Els Mensa eren la segona família més influent en el moderantisme isabelí, després dels Gomar, i els seus membres van ocupar molts càrrecs en aquesta època. Així Josep Mensa fou tinent d'alcalde primer en 1852-1853 i regidor en 1854. Finalment, els Puig, encapçalats per l'advocat Josep Puig Mensa, cosí de Josep Mensa i candidat carlí a la Diputació de Lleida en 1869. Josep Puig i Mensa era fill d'Esperança Mensa i Freixes (germana petita del gran hisendat i polític lleidatà Joaquim Mensa i Freixes, liberal moderat) i Francesc Puig i Aubach (1797-1884), procurador causídic i alcalde moderat de Lleida en 1850-1851.

Després de la Revolució del setembre de 1868, el partit carlí experimentà un procés de modernització de les seves estructures, que tingué el seu primer esglaó en la constitució, el 3 de gener de 1869, del Cercle Catòlic Monàrquic de Lleida, a l'estil dels creats a Girona, Vic o Barcelona. El director del cercle fou l'omnipresent Joan Mestre Tudela i el vicepresident Josep Antoni Mostany, comerciant de fusta i soci de l'Acadèmia Mariana, que dies després, el 6 de gener de 1869, fundava i dirigia el diari *La Voz de la Lérida Católica*, en actiu fins al 22 d'abril de 1872 i principal portaveu del moviment a Lleida. En aquest apartat periodístic, també podem esmentar un altre diari *Luz Ca-*

33. *Academia Bibliográfico Mariana. Catálogo de los señores socios*. Lleida: Carruez, 1867, p. 61; *Necrologio de la Academia Bibliográfico Mariana correspondiente a los 22 primeros años de su existencia*. Lérida: Imprenta Mariana, 1884, p. 117-118; i Quintí CASALS. *Polítics de Lleida*. Lleida: Universitat de Lleida, 2002, p. 266-267.

34. *Academia Bibliográfico Mariana. Catálogo de los señores socios*. Lleida: Carruez, 1867, p. 61.

tólica, en actiu entre 1869 i 1870. Completaven la directiva del cercle Josep Antoni Grau, procurador i soci de l'Acadèmia Mariana, com a secretari,³⁵ Antoni Serra Monmany, advocat, com a tresorer, i Salvador Albareda com a vocal. En la primera sessió del cercle, Joan Mestre va declarar la voluntat d'identificar-se amb el programa del cercle catòlic de Madrid, que: «es unidad católica y monarquía tradicional personificada en un príncipe español; que para esta personificación no hay otra rama que pueda llenar los deseos y aspiraciones de los españoles católicos que la de Don Carlos de Borbón. La concurrencia, [segons el corresponsal del diari madrileny *La Esperanza*], al oír este nombre prorrumpió en la más entusiasta aclamación».³⁶

Durant el Sexenni Democràtic (1868-1874), els carlistes van participar en la política com un partit més fins al seu tercer aixecament (1872-1875). Ideològicament parlant, durant el tercer aixecament la propaganda carlina incidí cada cop més a Catalunya en la recuperació dels furs i l'oposició a la política centralista i liberal del govern. En aquest sentit, molts voluntaris catalans es van sumar a la revolta per la promesa de restaurar les Constitucions catalanes abolides pels Decrets de Nova Planta de Felip V (1714).

Amb aquest context, l'any 1874, bastant favorable als carlins, el pretendent Carles VII restaurà oficialment la Diputació General de Catalunya, de forma concreta l'1 d'octubre de 1874, mostrant la seva voluntat de respectar les institucions abolides després del 1714. La Diputació s'ubicà a Sant Joan de les Abadesses, lloc en el qual es publicaria, del desembre de 1874 al març de 1875, el *Boletín Oficial del Principado de Cataluña*, òrgan de difusió oficial dels carlins a Catalunya.

Amb aquesta mesura, els carlins, més que aspirar a l'autogovern de Catalunya, volien acabar amb el liberalisme. La conjunció de tradicionalisme, catolicisme i retorn a l'enyorat antic règim català de furs i constitucions, en oposició al liberalisme centralista i corrupte, fou l'objectiu polític i cultural dels carlins catalans i la primera manifestació de catalanisme conservador.

35. *Academia Bibliográfico Mariana. Catálogo de los señores socios*. Lleida: Car-ruez, 1867, p. 61.

36. *La Esperanza* (Madrid, núm. 7440), 16.01.1869, p. 3.

I és aquí on, per fi, podríem definir una possible adscripció política de l'escriptor romàntic conservador lleidatà Lluís Roca. Fins ara, els historiadors hem sabut explicar prou bé el lligam polític dels escriptors progressistes i republicans amb el federalisme, primer, i el catalanisme republicà després entre 1840 i 1880. Altrament, per als escriptors conservadors, com Lluís Roca, aquest lligam no s'ha sabut identificar, ja que el catalanisme conservador i religiós no apareixia definit clarament a Catalunya fins a la dècada de 1880. Avui intuïm que segurament Roca era carlista o estava emparat pel carlisme lleidatà, que fou el primer moviment, en les dècades centrals del XIX (de 1835 a 1875), que s'aproximà clarament al catalanisme des dels sectors conservadors.

El projecte cultural republicà

En 1870, el grup republicà lleidatà estava plenament consolidat en el teixit social de la província, però havia perdut algun dels seus principals elements com Agustí Marià Alió, emigrat a l'Argentina després de la revolta federal de 1869, i Antoni Mestres i Marià Agelet (farmacèutic), morts ambdós en 1866, en plena joventut, com a conseqüència de malalties molt ràpides. Tot i aquestes significatives pèrdues, hem vist més amunt els republicans dirigint les principals institucions culturals i polítiques de Lleida a finals de la dècada de 1860 i començaments de 1870.

Com ja hem dit, entre els intel·lectuals més destacats de Lleida, només surt de la tònica republicana Lluís Roca i Florejachs, metge, historiador i poeta d'ideologia molt conservadora, que era acceptat a les citades institucions dirigides per progressistes i republicans i al mateix temps formava part de la junta directiva de la conservadora Acadèmia Mariana. Roca, a més, havia estat nomenat cronista de la ciutat i arxiver de l'Ajuntament de Lleida l'agost de 1867, quan governaven els moderats més conservadors a Lleida, amb Mestre Tudela al front, per la qual cosa era evident la seva significació amb el moderantisme.³⁷ Amb tot, Roca era el literat més ben relacionat amb el moviment cultural de la Renaixença a Barcelona i sempre fou ben vist pels republicans, que no tingueren en compte la seva ideologia. Però

37. Josep Maria PONS. *El sistema...*, p. 588.

si exceptuem el seu cas, la resta dels intel·lectuals destacats de Lleida van acabar per decantar-se, primer, pel progressisme, i més endavant, pel federalisme i el republicanisme en la seva adscripció política.

Així, per exemple, trobem Miquel Ferrer i Garcés, advocat i professor d'història de l'institut de secundària, que fou president de la Societat Econòmica d'Amics del País de Lleida, director de l'Institut, i vicepresident de la Comissió Provincial de Monuments de Lleida, reunió en la qual era president el governador civil i secretari l'esmentat Lluís Roca. Ferrer també era corresponsal de la Reial Acadèmia de la Història. En la comissió de monuments actuaven com a vocals nats els socis corresponsals de l'Acadèmia d'Història i l'Acadèmia de Nobles Arts de San Fernando, institució aquesta que a Lleida només tenia 4 socis de característiques similars, els republicans Marià Pérez i Albert Camps, l'arquitecte liberal radical Agapit Lamarca i el pintor barceloní Frederic Trias, que exercia de professor de dibuix a l'institut, a banda de l'antic director de secundària, el conservador professor de filosofia Manuel La-Rosa Ascaso.

En aquest sentit, fou simptomàtic que quan es creà l'*Ateneu Lleidatà* el novembre de 1870, una de les institucions amb més carisma cultural en la Lleida del segle XIX, la majoria de l'equip directiu fos de talant republicà. Així, el 15 de desembre de 1870 apareixia un anunci al diari *Aquí Estoy* del primer secretari de l'Ateneu, el progressista Josep Trueta i Montardit, en què es convocava els socis per reunir-se en junta i per assistir a la primera conferència programada per al dia 16 de desembre de 1870.³⁸

L'Ateneu Lleidatà, presidit també per Miquel Ferrer i Garcés, es subdividia en quatre seccions segons fos l'àmbit d'estudi. La primera de Ciències Exactes, Físiques i Naturals tenia com a president el metge Marià Pérez i Dalmau (republicà) i com a secretaris el metge Frederic Castells Ballespí (republicà catalanista) i el farmacèutic Ramon Maria Vicens (republicà). La segona de Ciències Morals i Polítiques, la qual tenia de president el funcionari Pere Pérez, i de secretaris l'advocat Antoni Serra i Mostany i l'advocat Santiago Nadal Ballester, tots tres del partit republicà federal. La tercera de Literatura i Belles Arts estava presidida pel metge Lluís Roca i tenia com a secretaris

38. *Aquí Estoy*, 15.12.1870, p. 4. Al gener de 1871 el secretari era el farmacèutic republicà Josep Antoni Abadal.

l'advocat Carles Nadal Ballester i Agustí Pujol Conill, moderat el primer i republicans els altres dos. Finalment, la quarta d'Agricultura, Indústria i Arts Mecàniques, presidida pel director de la normal Domènec de Miguel, i amb el químic Ramon Agelet i el jove poeta i advocat Magí Morera i Galícia com a secretaris, republicà federal el primer i liberal regeneracionista el segon.

Tot i que els estatuts de l'ateneu especificaven que no tenia un caràcter polític, era evident la implicació del federalisme i un incipient catalanisme en la majoria dels dirigents de la institució. En aquest sentit, el federalisme bevia socialment de les classes mitjanes i els grups socials més humils, als quals adreçava el seu cicle formatiu de conferències. L'impressor Josep Sol Torrens, alcalde republicà en 1873, explicava el seu projecte: «contribuir á que el pueblo se eduque y se instruya, buscando el desenvolvimiento de la riqueza y en el desarrollo y el aumento de la producción, el bienestar general que ha de ser base para aquella empresa. Un pueblo pobre o un pueblo abandonado á la vida de resignacion apática, que espera el pan de las contingencias naturales, no puede ser libre, a pesar de la ley, por radicalment democrático que sea».³⁹

Tanmateix, durant el sexenni, la proposta més desenvolupada del projecte republicà federal ponentí la feu Pere Pérez (1818-1897), en l'article inicial del primer i únic número de la *Revista del Ateneo Lerdano*, publicada a l'abril de 1873, dos mesos després d'haver-se proclamat la I República Espanyola (11 de febrer de 1873). Pérez exclamava: «LIBERTAD, DERECHO, DEBER, y como síntesis JUSTICIA; he aquí el sagrado triangulo, la verdadera trilogía revolucionaria, la bandera del porvenir, la clave del mundo moral y del derecho». Pérez advocava pel positivisme d'August Comte (1798-1857) des de França, que afirmava que l'únic coneixement autèntic era el científic. Pérez, a mig camí entre raó i realitat, afirmava: «Rotas las cadenas de la ignorancia y el fanatismo por el saber, emancipado el hombre por la conquista de sus derechos, dueño de los productos de su trabajo, se complace en su libertad, en su ciencia, en las obras de sus manos y de su inteligencia, en el maravilloso espectáculo que le ofrece la naturaleza, en el cambio de ideas y de afecciones, en una palabra, en su

39. Josep SOL TORRENS. «Mi política». *El Pallaresa*, núm. 3, 318, 16.09.1905, p. 1. Sol acabava de ser escollit diputat a Corts.

razón, en su imaginación, y en sus sentimientos: que el hombre no es el yo satánico, orgulloso é intransigente, ni máquina egoísta que solo calcula, cuenta, mide y pesa, sino ser generoso y magnánimo que se prodiga, mientras no compromete su dignidad y su derecho».⁴⁰

En aquell primer número de la *Revista del Ateneo Leridano*, el soci i advocat Manuel Pereña i Puente, que anys a venir seria un dels líders més carismàtics del republicanisme lleidatà, feia una exhaustiva ressenya de les activitats que s'havien dut a terme des de la fundació del centre. Entre les conferències, lliçons i discursos, destacava l'aportació feta per Miquel Ferrer Garcés, que va presentar un treball, abans del gener de 1873, sota el títol: *Orígenes de la nacionalidad catalana*, que, avui perdut, podria aclarir moltes coses sobre els inicis de la Renaixença a Lleida i la seva implicació amb el republicanisme federal.

A més, en el mateix volum, el metge Frederic Castells ressenyava els treballs que havien publicat Roca i Pleyan recentment a Lleida. Sobre Lluís Roca, que acabava de publicar en 1872 els seus coneguts *Fastos Ilerdenses*,⁴¹ deia que eren un «testimonio elocuentísimo del celo y entusiasmo que demuestra por las glorias de nuestra ciudad. Los esfuerzos de que el Señor Roca ha tenido necesidad para poder ofrecer al público su trabajo, fruto de largas vigiliass y prolijas investigaciones, viendo así satisfecha su aspiracion de muchos años, son a nuestro entender suficientes para conquistar al inspirado cantor de la pasada grandeza de nuestra antigua Ilerda nuevos laureles, un lugar mas distinguido, si cabe, del que ocupa en la república de las letras». Aquell treball de Roca apareixia inserit en el calendari publicat per la impremta de Josep Sol Torrens en 1873. Unes línies més avall, Frederic Castells també ressenyava el treball de Josep Pleyan de Porta, inserit en aquell calendari: «no menos digno de nuestro aplauso es el artículo titulado *Breve reseña histórica de Lérida*, que honra sobremanera á su autor, que ya en otras ocasiones ha publicado trabajos muy apreciables destinados á igual objeto, dando á conocer algunos hechos importantes de nuestra historia local». Per tant, els calenda-

40. Pedro PÉREZ. «Introducción». *Revista del Ateneo Leridano*, Año 1, núm. 1, abril de 1873, p. 1-3.

41. Lluís ROCA. *Fastos ilderenses: colección de efemerides pertenecientes á la historia de la ciudad, reunidas y ordenadas para cada día del almanaque de Lérida de 1873*. Lleida: José Sol e hijo, 1872.

ris publicats per la impremta Sol eren documents molt complets on publicaven els dos principals literats lleidatans del moment. Castells també informava de la reforma feta pel facultatiu Pantaleón Moreno Gil a la Biblioteca Provincial i donava notícies d'un article elaborat per Josep Sol Torrens titulat «Breves noticias sobre la imprenta de Lérida», en el «que demuestra que el establecimiento de la imprenta data en nuestra ciudad desde 1479».⁴²

Els comentaris i lloances de Castells no feien una altra cosa que confirmar la sintonia existent entre el republicanisme i la voluntat de recuperació cultural i anímica de la ciutat, per la qual cosa respectaven els intel·lectuals que treballaven en aquesta línia, tot i no ser de la seva corda política. Així, Lluís Roca i Josep Pleyan de Porta eren molt respectats pel republicanisme lleidatà per les investigacions sobre el passat històric de la ciutat que havien fet i el seu esforç perquè surés la grandesa de, sobretot, la Lleida medieval. En aquest sentit, a diferència de Roca, que col·laborà amb les entitats culturals controlades pels republicans de forma tangencial, Josep Pleyan de Porta fou part activa de les iniciatives republicanes més emblemàtiques de la ciutat com la fundació de l'*Associació Catalanista de Lleida* en 1878 i l'*Associació Excursionista Ilerdanesa* en 1885. En matèria literària, la seva aportació principal a la Renaixença de Lleida foren els seus *Apuntes de Historia de Lérida*, publicat a Lleida per la impremta Carruez en 1873. Aquest treball, escrit en castellà, és la primera història cronològica de Lleida editada, rigorosa i amb ambició científica. L'ànim de Pleyan fou la recuperació del passat històric de la ciutat en l'ambient romàntic renaixentista que es respirava. També, en col·laboració amb Frederic Renyé Viladot, un altre dels promotors culturals republicans del moment, va fer un *Album histórico, pintoresco y monumental, de Lleyda y su provincia*, ja escrit en català i publicat a Lleida (impremta de Josep Sol Torrens) en 1880, que fou el primer compendi monumental de la província acompanyat d'il·lustracions.

42. Frederic CASTELLS. «Bibliografía». *Revista del Ateneo Leridano*, núm. 1, abril 1873, p. 15-16.

El triomf de la Renaixença a Lleida (1875-1908)

Quan va caure la primera República en 1874 s'imposaren els anys de la Restauració Borbònica. Foren anys de liberalisme conservador a Espanya, però que per fi va veure la recuperació del català parlat i escrit a Lleida per la inèrcia de progrés que havia pres la cultura catalana a les dècades anteriors.

Així, a primers de 1875 naixia la *Sociedad Literaria y de Bellas Artes de Lérida*, que substituïa l'*Ateneo Leridano* del sexenni. La *Sociedad* fou controlada gairebé totalment pels mateixos socis, republicans i catalanistes majoritàriament, que tenia l'*Ateneo*. Aquesta nova institució publicà, primer, el *Cronicon Ilerdense* i, després, la seva continuació la *Revista de Lérida*, dirigida per Manuel Pereña Puente. Tenia la seva seu al carrer Sant Antoni de Lleida (a l'antic convent de la Mercè), i des del mateix moment que es creà, organitzà una companyia de teatre que adquirí un cert renom a Catalunya.

La normalització del català

A partir de la Restauració Borbònica (1875), cada cop foren més habituals les composicions poètiques en català a la premsa lleidatana. Concretament, a la *Revista de Lérida*, havien aparegut alguns poemes escrits en català en 1876 de Lluís Roca i l'advocat Frederic Renyé Viladot (Agramunt, 1849 – Lleida, 1903).⁴³ El mateix Renyé publicava en 1878 les *Odes/de Anacreont; traduhides directament del grech al catalá per Frederich Renyé y Viladot* (Barcelona: Imp. de la Renaixensa).

En la promoció del català, com hem vist més amunt, fou primordial la fundació de la *Societat Literària i de Belles Arts de Lleida* en 1875, presidida per Miquel Ferrer de 1875 a 1878 i l'advocat Manuel Pereña Puente de 1878 a 1880. Aquesta societat començà a organitzar una mena de Jocs Florals des del 1877, per les festes de maig, que premiava poesies en castellà i català i fou un digne precursor dels Jocs Florals de Lleida. Tenim constància de la seva celebració fins al 1880 i la seva

43. De Lluís ROCA, «Las vespras cecilianas», p. 307; i «Coloma blanca» (poesia). *Revista de Lérida*, núm. 63, 21.05.1876, p. 148; i de RENYÉ: «A una Dolors molt celebrada» (poesia català). *Revista de Lérida*, núm. 88, 05.11.1876, p. 346; o «A una Mercè». *Revista de Lérida*, núm. 94, 17.12.1876, p. 395.

temàtica no era solament religiosa com els Jocs de l'Acadèmia Mariana. A més, en aquells certàmens premiava poesies i investigacions històriques de relleu relatives a Lleida. A tall d'exemple, en el tercer certamen celebrat el maig de 1879 fou premiat Lluís Roca i Florejachs amb l'escut de plata amb les armes de Lleida, que era com el primer premi, per l'obra «Dóu passat la remembrança, E la fe dins l'an qui vèn»; Josep Pleyan de Porta, premiat en altres certàmens anteriors, amb un accèssit per l'obra «La historia es la mensajera de la antigüedad y la regla de nuestra conducta»; Javier Fuentes, de Múrcia, fou premiat amb un altre accèssit, d'igual manera que Roca i Pleyan que repetiren amb uns altres dos premis.⁴⁴

Per tant, des de començaments de la dècada de 1880 es produí una progressiva normalització de l'ús del català en les manifestacions escrites a Lleida. Així, la versió definitiva de «Glòries de Lleida» apareixia per primer cop en català en 1881 en la *Garlanda Poètica Ilerdanesa* editada per Maria Josepa Massanés i Josep Pleyan de Porta.⁴⁵ Aquesta obra recollia, també, els premis atorgats als Jocs Florals de la *Societat Literària de Belles Arts de Lleida*, entre 1878 i 1880 i altres poesies sobre Lleida. Entre els autors de la garlanda apareixien Maria Josepa Massanés, Àngel Guimerà, Frederic Soler (Pitarra), Francesc Ubach, Lluís Roca i Josep Pleyan de Porta, que oferien un primer conjunt de relats de Lleida en versió poètica, i que potser hauríem de considerar com la primera gran obra coral lleidatana de la Renaixença a Lleida. Quant a la premsa, en 1883 engegava la seva relació amb el català amb la publicació de *Lo Garbell*, el primer rotatiu en llengua catalana del XIX a Lleida.

Per tant, haurem de concloure que a la dècada de 1880 començava el procés de normalització en l'ús de la llengua catalana a Lleida. Paral·lelament, apareixen dues institucions en el darrer quart de segle XIX promogudes per Frederic Renyé, qui mereix estar en tots els manuals de la Renaixença de Lleida en un lloc preminent com un dels

44. *Revista de Lérida*, núm. 20, 18.05.1879, p. 155; i *Calendario del Principado de Cataluña. Guía de Lérida para el año bisesto de 1880*. Lleida: Imprenta de L. Corominas, 1880, p. 89.

45. *Garlanda: poética ilerdanesa / composta per Maria Josepha Massanés de Gonzalez ... [et al.]; publicada per Joseph Pleyan de Porta; e il·lustrada ab los retratos dels autors y fotografats fets de dibuixos a la ploma per Joan Serra y Pausas*. Lleida: Josep Sol, 1881.

seus principals promotors.⁴⁶ Així, en 1878 fundava, amb el seu amic i company Josep Pleyan de Porta, l'*Associació Catalanista* i després l'*Associació Excursionista Ilerdanesa* (1884-1891). Des de l'*Associació Catalanista de Lleida* s'instigà la creació, en 1895, a iniciativa de Renyé i Joan Bergós, dels Jocs Florals de Lleida, que es van mantenir fins al 1923 i que, segons Gerard Malet, foren els segons en importància de Catalunya.⁴⁷

Altrament, cap al 1878-1879 apareixia *Lo Tranquil-Taller*, una societat lleidatana de caràcter catalanista, que al juny de 1879 organitzà la primera exposició industrial, comercial i agrícola a Lleida. Segons informava el metge Frederic Castells, la societat era «protectora de los adelantos materiales, la cual con un celo y perseverancia que habla muy alto en su favor, ha logrado reunir en su seno cuantos elementos encierra aquella población, favorables a los intereses del progreso y del trabajo». La mostra es presentà a l'edifici que tenia la societat a la Rambla de Ferran, al costat de la fàbrica de licor de Joaquim Lamolla, el qual també regentava una taverna i uns billars.⁴⁸ La seva implicació amb el progrés i el catalanisme es posà de manifest en la visita que va fer Valentí Almirall, el 29 d'octubre de 1880, de pas entre Balaguer i Barcelona, per preparar el Primer Congrés Catalanista d'aquell any. Almirall, en un article publicat a *Lo Catalanista*, explicava que «lo Tranquil Taller, que és sens dubte l'associació més activa de la província puix que els joves que en gran part lo formen han portat a execució una pila de pensaments transcendents. Lo Tranquil Taller és una institució molt distinta de lo que indica lo seu títol».⁴⁹ Almirall fou rebut per Frederic Castells i Ballespi, Frederic Renyé i Francesc Malet, tots ells participants en l'esmentat primer Congrés Catalanista. Al local del Tranquil Taller hi hagué una de tantes bústies que a partir del 1879 el *Diari Català* (1879-1881) tindrà esbarriades per tot Catalunya per a la col·laboració dels lectors.⁵⁰

46. Renyé fou un defensor del dret civil català, elevant una exposició a les Corts en 1882, i en 1890 era nomenat alcalde de Lleida.

47. Gerard MALET. *Els Jocs Florals de Lleida 1895-1923. Discursos i materials*. Lleida: Universitat de Lleida, 2009, p. 9.

48. *Ilustración Española y Americana*, 30 d'agost de 1879, p. 149.

49. *Lo Catalanista*, núm. 16, 31.10.1880, p. 120.

50. *Lo Catalanista* en fou el substitut temporal durant els dos mesos de la tercera suspensió governamental (espanyola) del diari aquella tardor del 1880.

Quant a l'aspecte literari, Magí Morera i Galícia publicava en 1908 *Hores Lluminoses*, amb unes composicions que entroncaven amb la poètica maragalliana i que Josep Borrell considera la culminació de la Renaixença lleidatana.⁵¹

Altrament, es refundava en 1906 l'excursionisme amb la creació del *Centre Excursionista de Lleida*, que es mantingué fins al 1936. Fundat per Enric Arderiu i Valls, Rafael Gras d'Esteva i Manuel Herrera i Ges, el centre fou un impulsor de la descoberta de l'entorn i la conservació de la natura i el patrimoni cultural. Va divulgar els seus descobriments i rutes al *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida*, publicat des del 1908, i en 1911 fou l'amfitrió del Primer Congrés Excursionista Català. A més, en temps de la Mancomunitat contribuï que Lleida conservés l'Hospital de Santa Maria, quan l'Ajuntament estudiava derruir-lo en construir-se el nou Hospital Provincial (1929).

En aquest sentit, considerem que la concreció política de la Renaixença a Catalunya fou la *Mancomunitat de Catalunya* (1914-1923), entès com el màxim exponent del poder autònom que va poder aconseguir Catalunya en l'estret marge de la Restauració. El principal impulsor fou Enric Prat de la Riba, de la Lliga Regionalista, el qual comptà amb totes les forces polítiques catalanistes per dur a terme el seu projecte. La Mancomunitat fou impulsora del territori i el seu desenvolupament, però també de la conservació patrimonial. Així, com hem dit, arran de la construcció de l'esmentat nou hospital a Lleida, es discutí l'enderrocament de l'antic Hospital de Santa Maria per fer una gran plaça davant de la Catedral Nova, cosa a la qual s'oposà en 1916 el Centre Excursionista de Lleida (CEL) que advocà per a la seva conservació. Finalment, la Mancomunitat, en la sessió del 4 de juny de 1919, manifestà la seva intenció de conservar i convertir l'antic hospital en una mena de casal cultural, i descartava el seu enderrocament. L'acció conjunta del CEL i la Mancomunitat, lligaria l'aspecte cultural i polític de la Renaixença en benefici de la població i el país que representava. Tanmateix, la Mancomunitat fou suprimida

J. M. MIR, Quina la fem: «Lo Tranquil Taller»: <https://quinalafem.blogspot.com.es/2016/04/1382-lo-tranquil-taller-la-primera.html> [consulta: 25.02.2018]

51. Josep BORRELL. «Escriptors contemporanis de Ponent (1859-1980)». *La Banqueta*, núm. 4, Lleida, 1984, p. 13.

per Primo de Rivera el 20 de març de 1925 i s'acabaren per un temps els experiments nacionalistes i autonomistes per a Catalunya.

Conclusió

Fruit del procés de recuperació cultural que vivia Lleida a mitjan segle XIX, es produí la formació / recuperació del mite patriòtic lleidatà, que perviu en ple segle XXI. Precisament fou durant el vuit-cents que es consolidà la veneració dels sants locals, tot i la seva discutible veracitat, i es perfilà la forma de festejar-los. Així, fins que l'alcalde Josep Sol Bertran, impressor i soci de l'Acadèmia Mariana, no introduí un programa d'actes lúdic per celebrar les festes de Sant Anastasi en 1863, la festivitat es limitava a aspectes religiosos. Per tant, també hi hagué una progressiva modernització en la celebració de les festes, cada cop més encaminades al gaudi laic de la població, trencant amb el monopoli i control que havia exercit l'Església fins llavors.

En aquest sentit, la religió no es desvinculà de la recuperació de l'orgull nacional, sinó que es combinà amb una altra manera de celebrar les festes molt més propera a la comunitat. D'aquesta manera, fou llavors quan es consolidà la figura de sant Jaume i els fanalets, cantat per Lluís Roca en un poema; o se'n crearen de nous, com la Verge Blanca de l'Acadèmia en 1862. A més, els intel·lectuals també volgueren esbrinar qui foren els primers lleidatans coneguts fins que toparen amb Indíbil i Mandoni, els caps ilergets que lluitaren contra els romans. A partir de llavors, els ilergets són reconeguts pel públic com els primers lleidatans de la història i a ells es dedicaren recerques i poemes per enaltir la seva memòria. En aquest seguit de recuperacions també hem de situar l'enaltiment de l'època medieval. D'aquesta manera, fou molt recordada la presa de Lleida als sarraïns per part del comte d'Urgell, Ermengol, i el de Barcelona, Ramon Berenguer, un esdeveniment celebrat amb el ball de moros, jueus i cristians fins que a començaments del segle XX es va perdre la festa, avui de nou recuperada. També s'enaltí el record de l'Estudi General de Lleida, la primera universitat que existí a Catalunya, fundada en 1300 i única fins al 1450. L'Estudi General fou la institució senyera de la ciutat en època medieval i li donà prestigi ja que, en aquell temps, com digué el

cronista Ramon Muntaner: «Barcelona és cap de Catalunya en la marina, i en la terra ferma Lleida». Una institució que un acte despòtic (i empro aquí paraules de l'alcalde de Lleida en 1843, el metge Joan Bergés) d'un rei opressor, en aquest cas Felip V, va tancar després de la Guerra de Successió en 1716 pel Decret de Nova Planta. Perquè sí, aquells homes del XIX tenien molt clar que hi havia una Catalunya anterior als Borbó i una altra posterior, diferent i dependent de la voluntat d'un rei absolutista que va imposar un model administratiu i polític castellà, que era aliè a la voluntat catalana.

Això se sabia llavors i tenia un significat clar: Lleida i Catalunya podien acceptar la pertinença a Espanya, però concien el seu passat, que recordaven amb orgull amb la seva Renaixença cultural. Al mateix temps, articulaven una proposta estatal diferent a través de la modernització del país. I aquest fou un projecte comú, al qual es van llançar la majoria de lleidatans, cadascú des del seu àmbit de treball i la seva ideologia particular. Aquesta visió ampla de la Renaixença que proposem, òbviament des d'una perspectiva històrica i no literària, ens ha permès descobrir formes i sensibilitats de fer Renaixença cultural que lligarien amb la modernització de la ciutat i la seva comunitat a finals del segle XIX i començaments del XX.